SBM1713 Bjertrup Østergård VI etape II

Kulturhistorisk rapport

MUSEUM SKANDERBORG

Hørning(Sønder) sogn, Hjelmslev herred, tidl. Skanderborg amt. Sted nr. 16.02.05. Sb.nr. 61.
KUAS nr. 23/07258

I forbindelse med landskabsmodulering og deponering af overskudsjord, gennemførte Museum Skanderborg i sommeren 2023 en systematisk udgravning på et tidligere forundersøgt areal på cirka 8500 m^2. Her fremkom væsentlige fortidsminder i form af flere hustomter samt øvrige anlæg, heriblandt en del gruber. Hustomterne dateres til førromersk jernalder. Desværre var der anlagt en større ledning gennem det berørte areal, hvorfor få hustomter fremstod hele. Undersøgelsen blev udført af flere arkæologer fra Museum Skanderborg. Arkæolog Morten V. Rasmussen har skrevet beretningen.

Indhold

Indledning 3
En udgravning 4
Det omkringliggende landskab 5
Udgravningens resultater 6
Hustomterne 7
Stakladerne 9
Andre anlæg 10
Bjertrup Østergård VI i perspektiv 13
Administrative data 14
Tidstavle 15
Relevant litteratur 16

Indledning

I foråret 2023 blev det berørte areal i den vestlige del af Hørning, lige syd for Jeksen Dalvej undersøgt forud for landskabsmodulering og deponering af overskudsjord (Rapporteret under SBM1661 Bjertrup Østergård etape IV).

Forundersøgelsen indikerede at der kunne være spor efter minimum 3 hustomter fra ældre jernalder, hvorfor der blev planlagt gennemført en systematisk arkæologisk undersøgelse i sommeren 2023.

Den systematiske undersøgelse afslørede op til 10 konstruktioner, herunder 5-6 hustomter, 4 staklader og et hegn. Derudover fremkom der adskillige store og fundrige gruber, der sammen med hustomterne vidner om aktivitet, primært i perioden førromersk jernalder men med afstikkere til yngre bronzealder og ældre romersk jernalder.

Figur 1: Det undersøgte areal set fra oven og fra nord. Den vestlige del er endnu ikke helt afrømmet.

En udgravning

Lige nede under mulden i det kuperede landskab i Østjylland, kan man stadig finde spor efter tidligere tiders aktiviteter. Spredt ud i landskabet ligger der stolpehuller fra huse og, grave fra begravelser, gruber fra madlavning og gruber med affald og mange andre spor. Disse spor er alle med til at fortæller om mennesker der før os har levet og haft en dagligdag, også for flere tusinde år siden.

Når man i dag, skal lave anlægsarbejde, hvad enten det er motorvej, bygge huse eller udvinde råstoffer, så er der en risiko for at disse spor bliver ødelagt eller beskadiget. Derfor kan museerne i samarbejde med bygherre og entreprenører planlægge og udføre arkæologiske forundersøgelser, der er med til at afdække hvorvidt der er arkæologi i jorden og i hvor stort omfang.

Ved en forundersøgelse graver man med gravemaskine lange grøfter, mellem 2 og 3 m brede, og med 15 m mellemrum. Grøfterne er, i det omfang landskabet tillader det, orienteret nord-syd. Her graver man ned til undergrunden, der i det meste af landet, ses som et gul eller grågult lag af sand, grus eller ler, der er aflagt under sidste istid for cirka 13000 år siden. I den gule undergrund vil man kunne se spor af mange slags, spor efter trærødder, pløjespor og så videre, men stolpehuller, grave og andre gamle nedgravningen vil også kunne ses (se Figur 2.)

Hvis det er tilfældet, at der er spor efter grave eller hustomter, eller andre lignende væsentlige fortidsminder i forundersøgelsen, så kræves det, at der foretages en systematisk undersøgelse af det areal der bliver berørt af jordarbejdet. Ved den systematiske undersøgelse afrømmer man en større flade med gravemaskine, og alle nedgravninger (anlæg), nye som gamle bliver opmålt med GPS. Alle anlæg bliver så undersøgt, ved at snitte anlægget. Det vil sige at man graver halvdelen af anlægget væk, så man kan registrere og beskrive form, dybde, udseende og tolke på funktion.

Til sidst skrives der en bygherrerapport og en kulturhistorisk rapport (som denne) der samler op på alle resultater, fund og tolkninger. Så selv om moderne anlægsarbejde ødelægger og sletter spor fra fortiden, så har arkæologerne registreret og dokumenteret tidligere tiders aktivitet i området, så det kan indgå i fremtidens forskning, og som et naturligt led i udviklingen erstattes dele af fortiden, med dele af fremtiden.

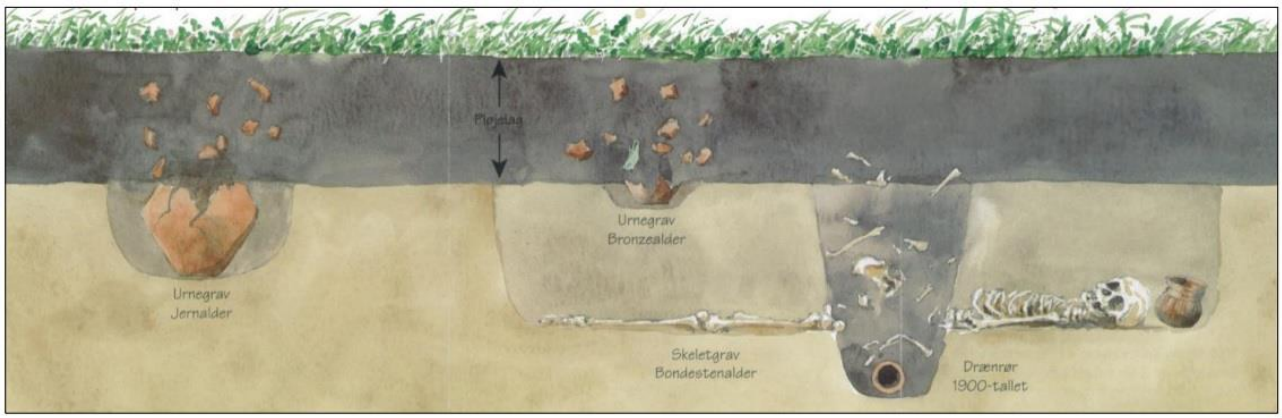

Figur 2: Fortidsminderne er bevaret i undergrunden, men kan blive forstyrret af moderne nedgravninger. (Illustration, Vejle Amt)

Det omkringliggende landskab

Området ved denne undersøgelse er i dag præget af at være i udkanten af Hørning med villakvarter mod øst og et fritidsareal mod vest. Mod nord og syd har jorden været dyrket, og Jeksen Dalvej og den nyere fjernvarmeledning der skærer gennem arealet har ligeledes været med til at forme området. Kigger man på kortserien Høje målebordsblade, der er fra før det intensive landbrugs indførsel, fornemmer man bedre hvordan landskabet har set ud, også i oldtiden.

Mod syd og øst falder landskabet ned mod Sommerbækken og mod vest, ned mod Bjertrup. Mod nord bliver terrænet mere jævnt og er domineret af større og relativt jævne plateauer.

Tidligere undersøgelser i området vest og sydvest for Hørning vidner om stor aktivitet gennem en lang periode, med fund fra nærmest alle perioder. Et billede der generelt ses omkring hele Hørning.

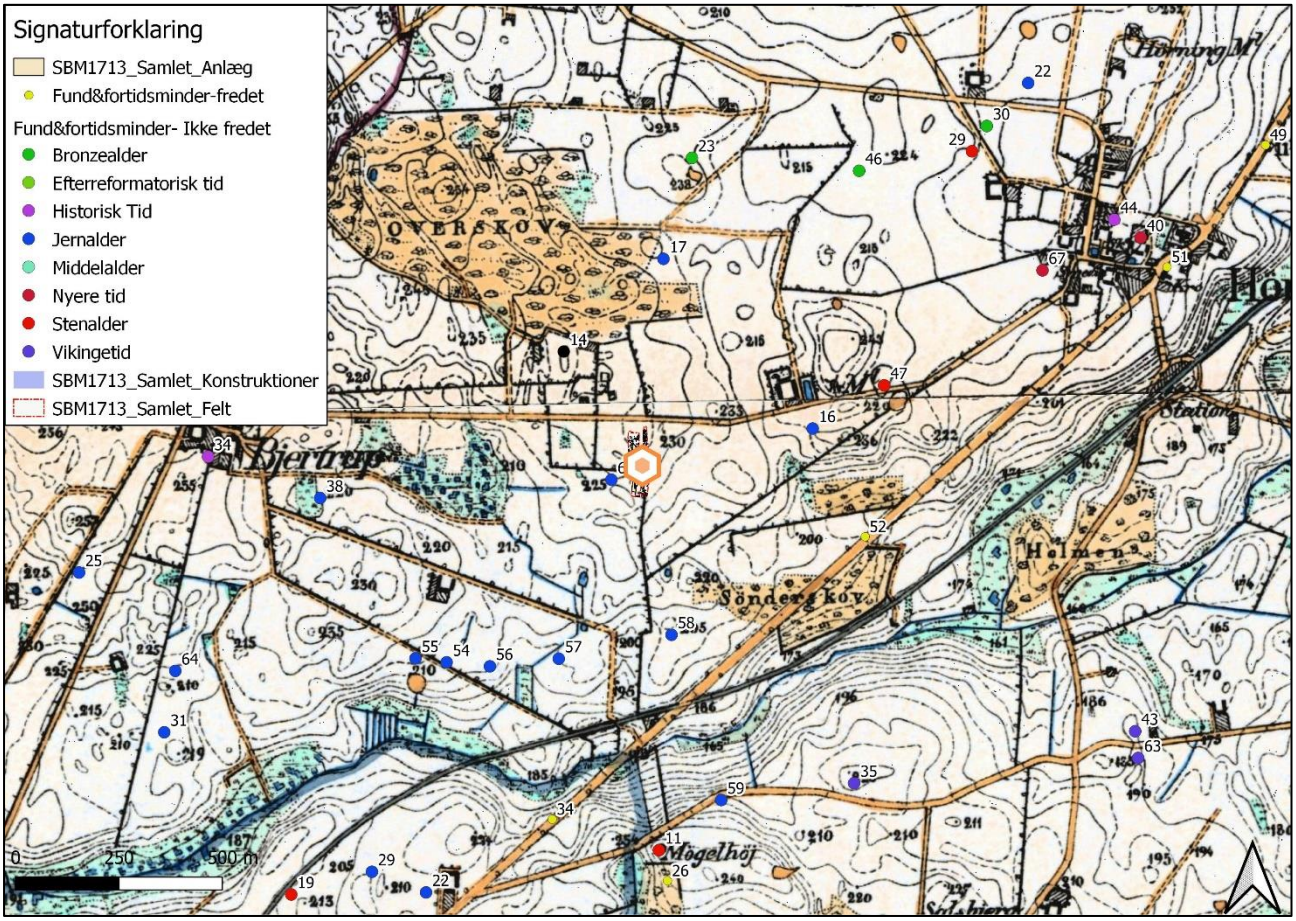

Figur 3: Uddrag fra Høje Målebordsblade (1842-92) samt Fund & Fortidsminder. Det berørte areal ses central, markeret med gul. Det fornemmes at pladsen ligger mellem flere vådområder, på et relativt jævnt plateau.

Udgravningens resultater

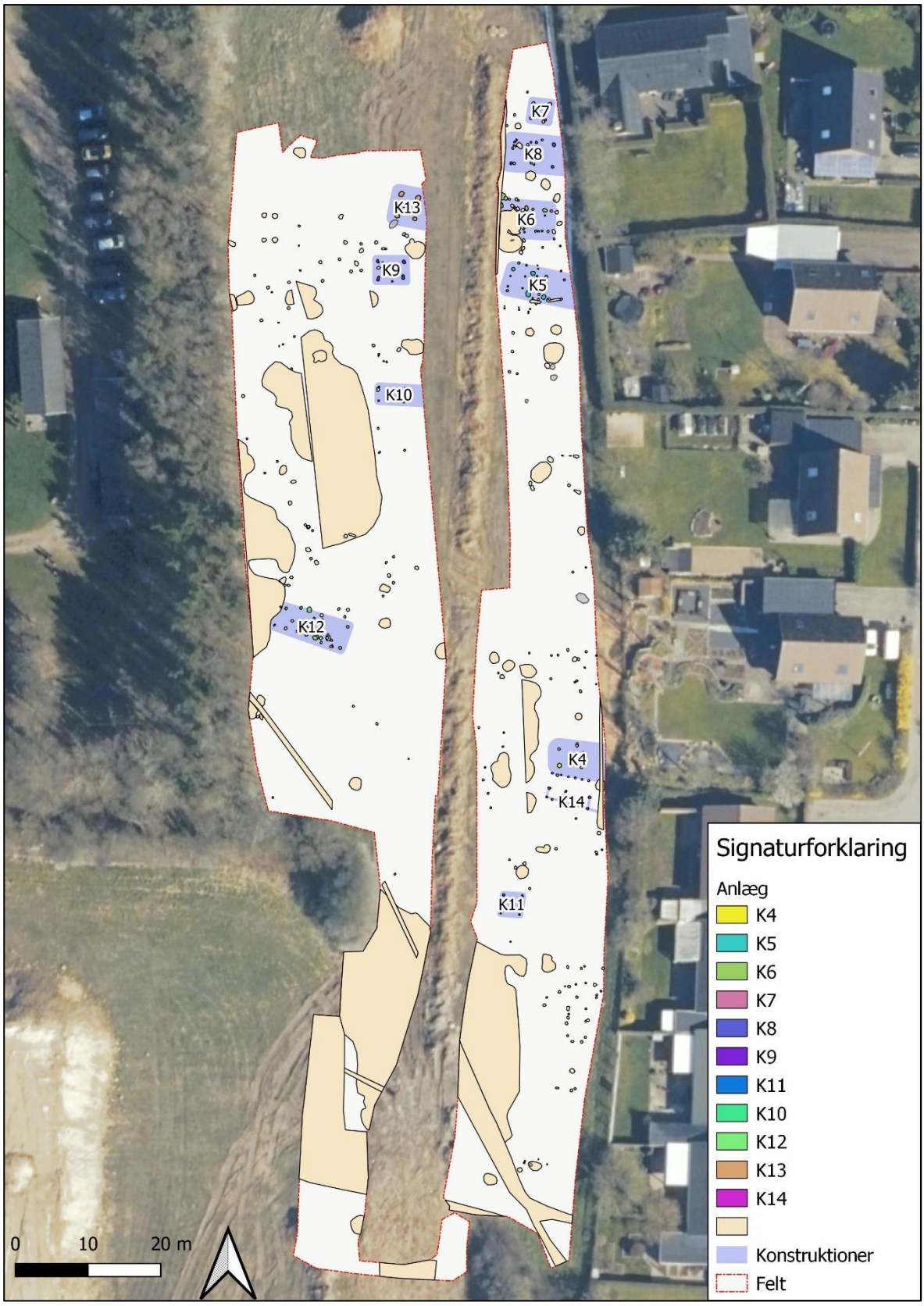

Figur 4: Det undersøgte areal med udgravningsfelt, anlæg og tolkede konstruktioner

Som det ses på Figur 4 herover ligger udgravningen nærmest som en kile mellem fritidsområdet i vest og villakvarteret i øst. Feltet er langt og smalt (45*170 m) og delt i to af den nord-syd orienterede fjernvarmeledning der i øvrigt dækker cirka 2700 m^2 ud af de 8500 m^2.

Det smalle felt med afgrænsninger og fjernvarmeledning var medvirkende til at ingen hustomter kunne undersøges i hele deres udstrækning. Men trods dette, lå hustomterne relativt klart.

Ved undersøgelsen blev der registreret 336 anlæg der fordelte sig på 11 konstruktioner. Det drejede sig primært om stolpehuller, 233 stk, og gruber, 29 stk. 19 anlæg udgik sammen med 31 anlæg der beskrives som naturfænomener (stenspor, dyregange mm.) Derudover blev der registreret 16 fyldskifter, 2 produktionsanlæg (rester af jernudvindingsovne), 1 mulig stenlagt belægning/kulturlag samt 5 anlæg der beskrives som kulturlag.

Hustomterne

Fælles for alle hustomterne er konstruktionen som treskibet langhus. De er alle orienteret øst-vest og består formentlig af fire sæt tagbærende stolpehuller. Bredden varierer mellem 4,8 til 5,5 meter og med undtagelse af hustomten K8 foreslås alle de resterende hustomter (K5, K6 samt K12) dateret til førromersk jernalder, det vil sige perioden 500 før vor tidsregning til år 1 efter vor tidsregning.

Hustomten K8 er lidt bredere og har formentlig haft seks sæt tagbærende stolpehuller og foreslås dateret til romersk jernalder, det vil side 1 e.v.t til 400 e.v.t. Det samme gælder hustomten K4, Der ligeledes er relativt bredt. Langt de fleste hustomter er beliggende i den nordlige del, med undtagelse af K4 og K12, der ligger lidt isoleret mod syd og vest.

Grundplanen i treskibede langhuse er i langt størstedelen af huse fra oldtiden symmetrisk, så selv om at ingen af hustomter er fuldt afdækket, kan man give en relativ sikker vurdering på husets areal.

Husene har et areal mellem 53-88 m^2 og stakladerne er i sin natur mindre med et areal mellem 13-21 m^2.

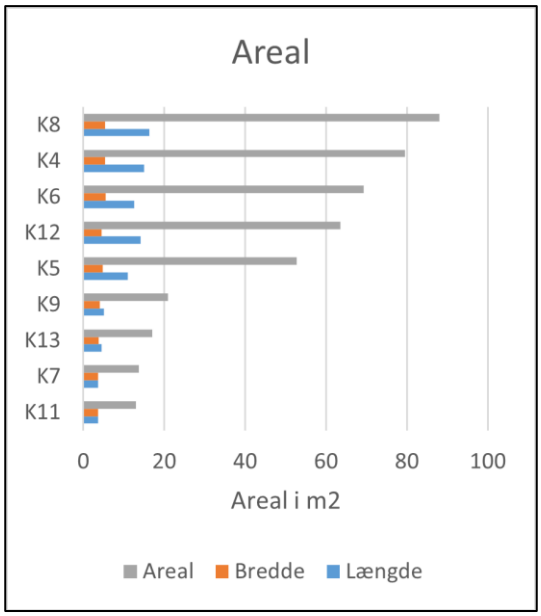

Figur 5: Søjlediagram med areal på konstruktioner

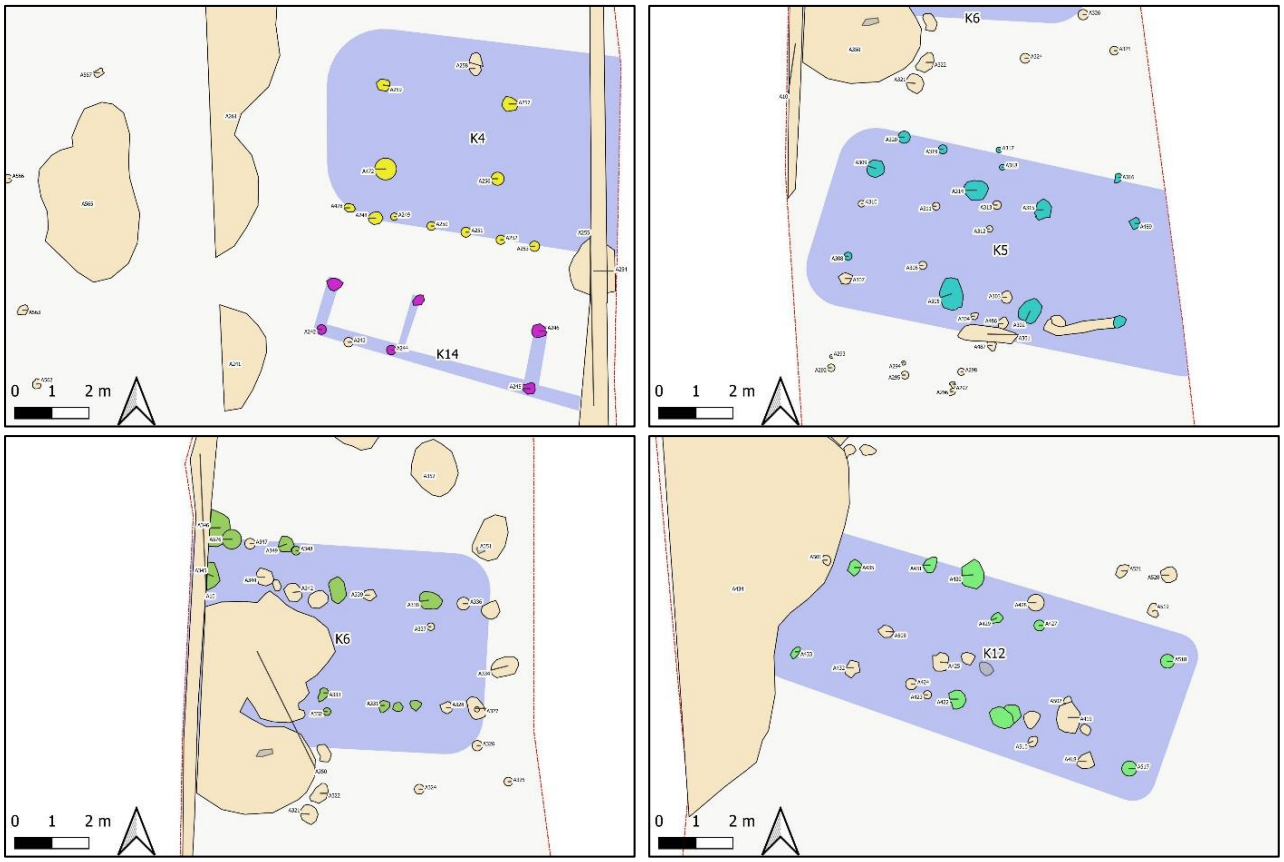

Figur 7: De fire hustomter K4, K5, K6 og K12, der alle dateres til førromersk jernalder.

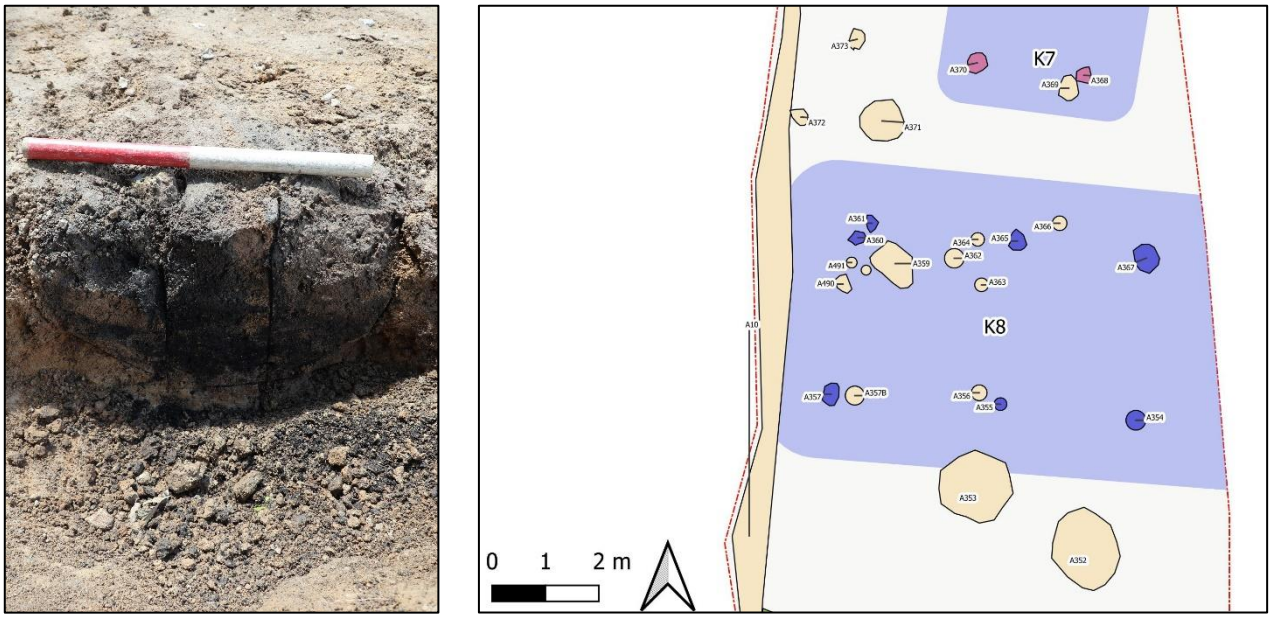

Figur 6: Hustomten K8 med det tagbærende stolpehul A367 til venstre og fladetegningen af K8 til højre. K8 fortsætter ud af feltet mod øst, og er skåret af fjernevarmeledningen mod vest. Hustomten er lidt bredere end de andre hustomter og dateres til romersk jernalder.

Stakladerne

Stakladerne, eller firestolpeanlæg som de også kaldes ligger normalt i relation til en eller flere hustomter. Ofte ses en hustomt med en nærliggende staklade der sammen udgør nogle af de konstruktioner der hører en gårdsenhed til.

Men grundet den gennemgående fjernvarmeledning og det begrænsede areal, har det ved denne udgravning dog ikke været muligt at kæde staklader og hustomter sammen.

I skrivende stund er der endnu ikke indkommet resultater af kulstof 14-dateringen på udgravningen, hvilket er et andet værktøj til at kunne kæde konstruktioner sammen, og til at adskille de forskellige gårde fra hinanden.

Firestolpeanlæg

Firestolpeanlæg er små kvadratiske bygninger, bestående af i alt fire stolper.

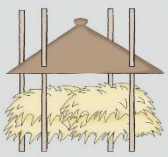

Disse små bygninger kan være 'staklader' eller 'hjelme' - små bygninger uden vægge men med et tag, der eventuelt har kunnet hejses op og ned. Begge typer har nok været brugt til opbevaring af halm, hø eller andet forråd.

Sådanne små omtrent kvadratiske bygninger kan dog også have spor af vægge og indgange. I de tilfælde er der i stedet tale om mindre huse, hvor de to rækker stolper har båret husets tag. De små huse har været brugt til forskellige håndværksaktiviteter, opbevaring og lignende.

Firestolpe-anlæggene er almindelige udhuse eller skure, som hører til gårdene med deres langhuse, som blev brugt som bolig og stald. Denne type huse kendes i jernalder (500 f.kr.-750 e.kr.) - og helt op i nyere tid forekommer både 'staklader' og 'hjelme'.

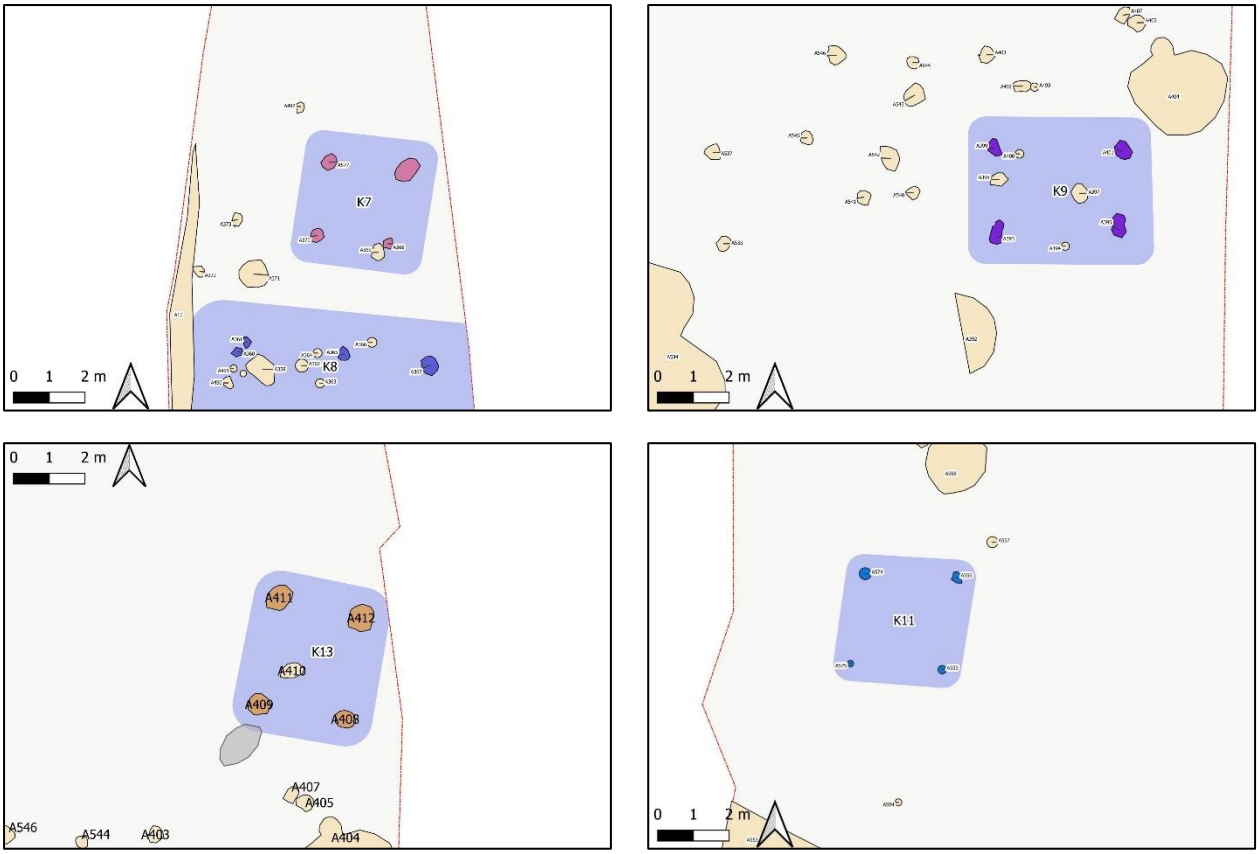

Figur 8: Det fire staklader K7, K9, K11 og K13 fundet ved udgravningen.

Andre anlæg

Udover de 9 konstruktioner beskrevet herover, fremkom der ved undersøgelsen et større antal gruber. Der blev i langt de fleste gruber fundet keramik, der dateres til førromersk-ældre romersk jernalder.

Især de to meget store gruber A283 og A287 centralt i den østlige del af feltet var meget keramikholdige. Alene i A287 blev der indsamlet over 10 kg keramik.

Det samme er gældende for de, i omfang, noget mindre gruber A351-353 mellem de to hustomter K6 og K8. I gruben A351 kunne der udskilles keramik fra minimum 37 forskellige kar. I forbindelse med gennemgang af keramik, især fra den førromerske periode, bliver ukarakteristiske sideskår ofte udskilt efter at de er beskrevet. I gruben A351 blev der kasseret mere end 15 kg keramik, hvilket blot understreger hvor meget keramik der for 2000 år siden er blevet anvendt og efter brug smidt ud.

Grube

Gruber er en betegnelse for større nedgravninger i undergrunden. Der er mange forskellige typer gruber alt efter, hvad nedgravningen har været brugt til. Gruber er tit opfyldt med affald fra bopladsen. De indeholder derfor tit både stykker af lerkar og dyreknogler. Gruberne har dog sikkert haft en anden funktion end affaldsbeholder, før de er blevet fyldt op med affald fra bopladsen. Denne funktion er i mange tilfælde endnu en gåde.

Den mest oplagte funktion er, at gruben er gravet for at skaffe ler til husenes vægge - eller til fremstilling af fx lerkar. Men gruberne kan også være brugt som jordovne (kogestensgruber), til at brænde keramik i eller arbejde med hør og andre materialer (produktionsgruber).

Gruberne kan være anvendt flere gange og er almindelige på bopladser.

Figur 9: Et udsnit af de mange forskellige kar fra grube A287. Øverst til venstre: X68, glittet og ornamenteret kar. Øverst til højre: X80, delvist intakt kar med fint eksempel på udsvajet og facetteret læbe. Nederst til højre: X81, randskår meget ulig de andre kar i gruben, med meget bred facetteret rand. Nederst til venstre: X79, Ornamenteret randskår med en påsat dekorativ liste, med fingerindtryk som dekoration.

Anlægget A434 der lå mellem kanten af udgravningsfeltet og konstruktion K12 i den vestlige side af det berørte område, var årsag til en del forvirring. Der blev allerede ved afrømning af muldlaget set sten i fladen. Stenene lå dog relativt uregelmæssigt og ikke som en decideret belægning. Mellem stenene blev der fundet en del mindre keramikskår, og på der har være dele fra minimum 6-7 kar i den undersøgte del af anlægget.

En klar tolkning er svær. Enten er der tale om et større kulturlag med en større klynge af sten, der er et udtryk for aktivitet i førromersk jernalder, men efter hustomt K12 levetid. En anden tolkning er opfyld af en mindre lavning, og en tredje mulighed er et mindre lokalt vadested over en lavning. Der kunne dog ikke udvides mod vest, hvorfor en entydig tolkning ikke kan præsenteres.

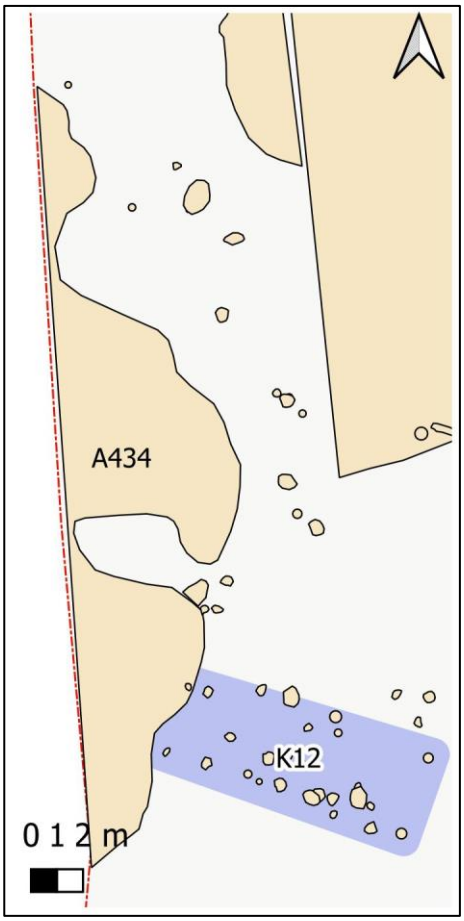

Figur 10: Fyldskiftet A434 afgrænset mod vest af feltkanten, og som overlejrer hustomten K12.

Figur 11: Fyldskiftet A434 med en mulig stenlægning. Landmålerstokken i forgrunden er 160 cm. Set fra øst.

I den sydlige del af feltet, umiddelbart syd for hustomten K4 blev der fundet en række stolpehuler der formentlig er fra et sadeltagshegn (K14). Sadeltagshegnet er interessant af flere årsager.

Sadeltagshegn ses først i perioden romersk jernalder, og altså adskillige hundrede år efter de fleste hustomter fundet ved undersøgelsen. Samtidig ses det at sadeltags altid omkranser hustomterne og definerer gården som et ydre hegn.

Så relationen K4 og K14 imellem er naturligvis interessant. De ligger så tæt på hinanden, og i øvrigt isoleret fra andre hustomter i feltet, at de må vurderes til at være samhørende. Det betyder så også implicit at hustomten K4 bør dateres til romersk jernalder lige som K8.

Desværre var det ikke muligt at komme længere mod øst og få blotlagt mere af både hegn og hustomt. Det ville have været interessant at se hegnets udstrækning og dermed gårdsenheden størrelse.

Endelig blev der, nordligt og centralt i feltet, fundet fire relativt små relativt og relativt ens stolpehuller, alle omkring 30 cm brede og mellem 14-34 cm dybe. De lå pænt grupperet sammen og kunne godt være lidt overfladiske tagbærende stolpehuller. Hustomten de sammen danner virker underlig smal, og for smal til at være et traditionelt treskibet langhus. Det er derfor noget usikkert hvorvidt der faktisk er tale om en konstruktion, og hvis det er en konstruktion, hvad formålet så er.

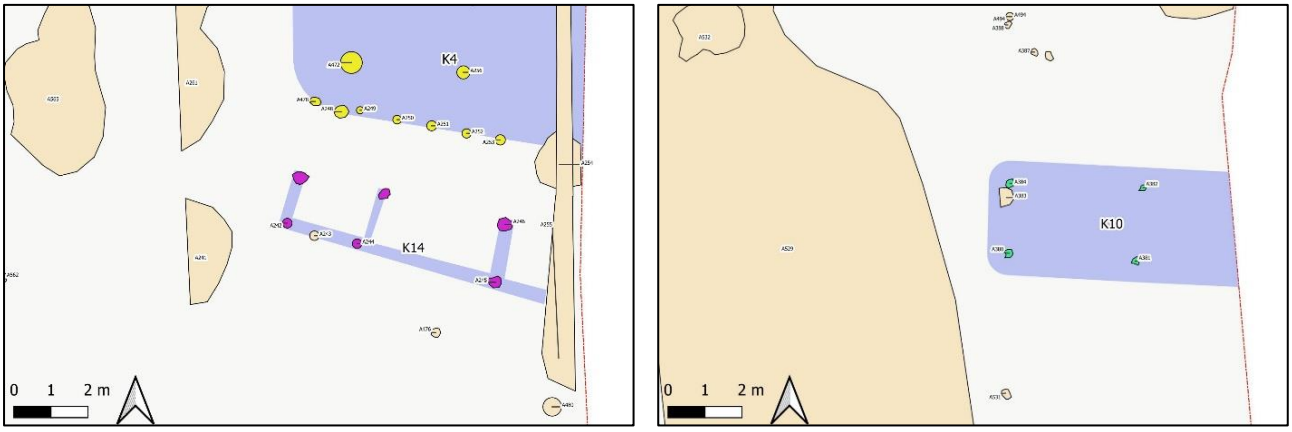

Figur 12: Det mulige sadeltagshegn K14 i den sydlige del af feltet, og den pudsige bygning K10 i den nordvestlige del af feltet.

Bjertrup Østergård VI i perspektiv

Samlet set er det ved udgravningen fundet tydelige spor efter bebyggelse fra førromersk og romersk jernalder, både i form af materielle fund som keramik og som spor af stolpehuller og lignende menneskelig aktivitet.

Dette resultat falder godt sammen med tidligere undersøgelser og udgravninger i området omkring Bjertrup Østergård. Ved udgravningen SBM1713 Bjertrup Østergård VI etape I cirka 150 m sydvest for den aktuelle udgravning, og udgravningerne SBM1691 Bjertrup Østergård III, SBM1692 Bjertrup Østergård IV og SBM1693 Bjertrup Østergård V beliggende mellem 400 og 700 m syd og sydvest for den aktuelle udgravning er der fundet omfattende spor efter aktivitet fra mange perioder, men især førromersk og yngre romersk jernalder.

I forhold til bebyggelserne mod syd virker det aktuelt undersøgte område noget mere fattig og ikke så tæt bebygget. Om det skyldes at der er tale om to parallelle aktivitetsområder, eller om området i nord er perifært til området i syd er uklart. Men ved forundersøgelserne af området vest for Hørning ses der udbredte og store lavninger der kan have adskilt bosættelsen i nord fra bosættelserne i syd, og som sandsynliggøre teorien om to parallelle bosættelser.

Fremtidige undersøgelser, især mod vest, nordvest og nord, kan måske belyse dette.

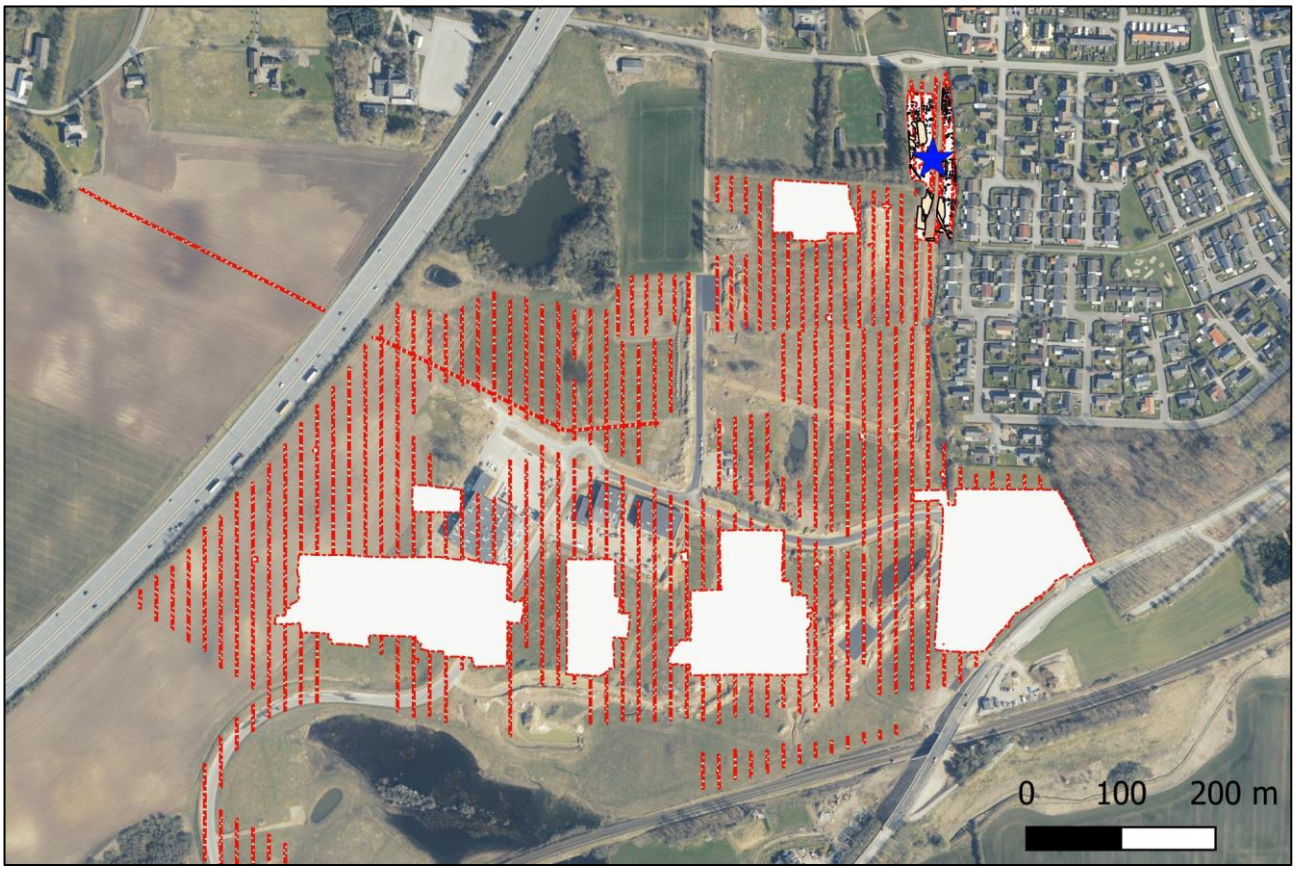

Figur 13: Uddrag af de samlede undersøgelser ved området Bjertrup Østergård. Med blåt er den aktuelle udgravning markeret.

Administrative data

Sted og matr.nr.	Bjertrup By, Hørning. Matr.nr.: 32
Sogn:	Hørning (Sønder) Sogn
Periode:	15-06-2023 til 26-07-2023
Deltagere:	Anja Vegeberg Jensen (Arkæolog, udgravningsleder), Morten Valdorff Rasmussen (Arkæolog, udgravningsleder, beretningsansvarlig), Morten Gregersen (Arkæolog), Morten Sejer Hansen (Arkæolog), Stine Hagen Mørk (Arkæolog)
Bygherre:	Skanderborg Kommune, Skanderborg Fælled 1,8660 Skanderborg.
Entreprenør:	KM Maskiner A/S, Rodelundsvej 7, 8680 Ry.

18-04-2023: Det berørte areal forundersøges. Er rapporteret under SBM1661 Bjertrup Østergård etape IV.

11-05-2024: Museum Skanderborg indsender budget for arkæologisk undersøgelse til Slot- og Kulturstyrelsen.

15-06-2023 Udgravning starter.

Tidstavle

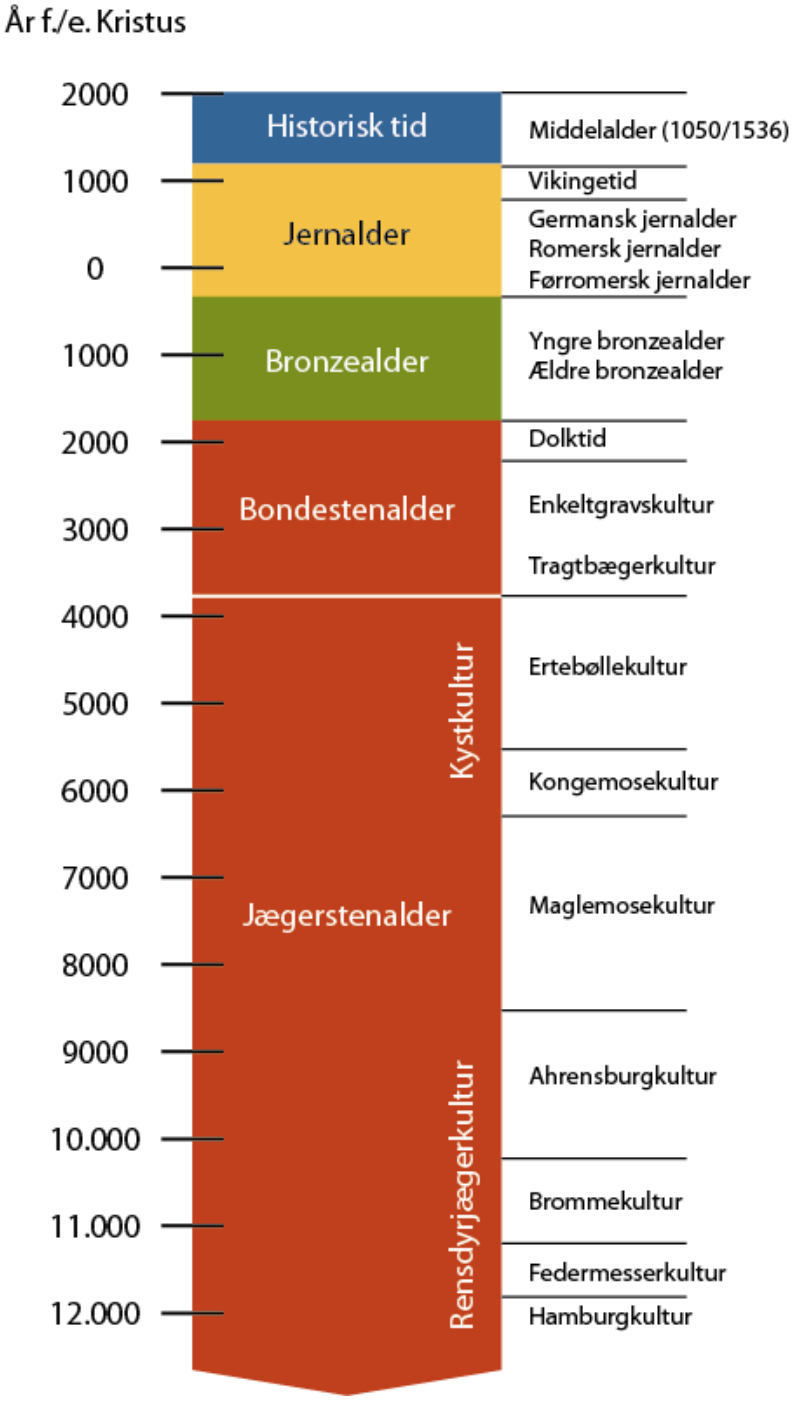
År f./e. Kristus
2000
1000
0
1000
2000
3000
4000
5000
6000
7000
8000
9000
10.000
11.000
12.000
Historisk tid
Jernalder
Bronzealder
Bondestenalder
Jægerstenalder
Kystkultur
Rensdyrjægerkultur
Middelalder (1050/1536)
Vikingetid
Germansk jernalder
Romersk jernalder
Førromersk jernalder
Yngre bronzealder
Ældre bronzealder
Dolktid
Enkeltgravskultur
Tragtbægerkultur
Ertebøllekultur
Kongemosekultur
Maglemosekultur
Ahrensburgkultur
Brommekultur
Federmesserkultur
Hamburgkultur

Relevant litteratur

Ethelberg, Per; Nis Hardt, Bjørn Poulsen & Anne Birgitte Sørensen 2003: Det sønderjyske landbrugs historie, vikingetid og Middelalder. Haderslev.

Jensen, Jørgen 2003: Danmarks Oldtid. København